

Büyük Selçuklu Devleti Döneminde Ribatların Hizmet Alanları

 YASEMİN AKYOL ^a

Öz: Büyük Selçuklu Devleti döneminin önemli bir müessesesi olan ribatlar, ilk olarak cihat farızasını yerine getirmek isteyen gönüllülerin toplandıkları yer anlamında kullanılmıştır. Sonraları hudutlarda gönüllü birliklerin istihkâm edildiği muhkem yapıların adı olmuştur. Emeviler ve Abbasiler döneminde fetihlerle birlikte farklı coğrafyalara taşınan ribat, hem sınır savunmasında hem de stratejik öneme haiz bölgelerde güvenliğin tesisinde kullanılmıştır. Zamanla ileri karakol, hankah ve yol güzergâhlarında yolculara hizmet veren çok yönlü bir hayır kurumu haline gelmiştir. Ribat ile ilgili yapılan çalışmalarda Selçuklu Devleti dönemini ribatlarının, kervansaray olarak ele alınması yapının diğer hizmet alanlarının göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu çalışmada Selçuklu ribatları; ileri karakol, hankah ve yol üstü yapıları olarak üç farklı hizmet alanında ele alınmıştır. Çalışma sonucunda ribatların, söz konusu dönemde şehir içi misafirhaneleri olan kervansaraylardan farklı ileri karakol, hankah ve yol üstü yapıları şeklinde hizmet verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Devleti, ribat, ileri karakol, hankah, kervansaray.

^a Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Programı
yaseminmrtakyol@gmail.com

Service Areas of Ribats in the Great Seljuk State Period

Abstract: Ribats, which were an important institution of the Great Seljuk State period, were first used in the sense of a place where volunteers who wanted to farizah of jihad obligation gathered. Later, it became the name of the strong structures where volunteer troops were stationed. Ribat, which was moved to different geographies with the conquests during the Umayyad and Abbasid periods, was used both in border defense and in the establishment of security in strategically important regions. Over time, the outpost has grown into a multifaceted charitable institution that serves travelers on the khankah and road routes. In the studies on Ribat, the fact that the ribats of the Seljuk State period were considered caravanserais caused the other service areas of the building to be ignored. In this study, Seljuk ribats are handled in three different service areas outposts, hankahs and roadside structures. As a result of the study, it was determined that ribats served in the form of outposts, khankahs and roadside structures different from the caravanserais that were inner-city guesthouses in the period in question.

Keywords: Seljuk State, ribat, outpost, khankah, caravanseraı.

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Horasan coğrafyasında kurulmuş üçüncü büyük Türk devlettir. Devlet kısa zamanda sınırları Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan büyük bir imparatorluk halini almıştır.¹ Selçuklu sultanları askeri zaferlerle hâkimiyet alanlarını genişletmekle birlikte hâkim oldukları bölgelerde topluma hizmet anlayışı çerçevesinde sosyal alanda ihtiyaç duyulan müesseselerin inşasına önem vermiştir. Bu müesseselerden biri de ribatlardır.

İslam medeniyetinin bir ürünü olan Ribat, önceleri gönüllülerin toplandığı veya savaşa katılacak atların tutulduğu yer² iken daha sonra sınırlarda ya da stratejik öneme haiz bölgelerde etrafı surlarla çevrili içinde odaları, ambarları, ahırları, mescidi, kütüphanesi, hamamı ile gözetleme ve işaret kulelerinin de bulunduğu tek girişi bulunan muhkem yapıların genel adı olmuştur.³ İslam'ın cihat farızasını yerine getirmek isteyen gönüllülerin toplanma yeri olan ribat yapıları Emeviler (661-750) ve Abbasiler (750-1250) dönemlerinde fatih hareketlerine bağlı olarak farklı coğrafyalara taşınmış ve zamanla ileri karakol, hankah ile yol güzergâhlarında

¹ Büyük Selçuklu Devleti'nin bir imparatorluk haline geldiği Sultan Melikşah döneminde (1072-1092) devletin sınırları Kaşgar'dan Boğaziçi'ne, Kafkaslardan Yemen ve Aden'a kadar uzanmıştı. Bakınız: Reşidü'd-dîn Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksoy & H. Hüseyin Güneş (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 131; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri* (Ankara: TTK Basımevi, 2011), 60.

² Ribatlar, ilk olarak İslâm fetihlerinin sistemli bir şekilde arttığı ve İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemeye başladığı Hz. Ömer'in (634-644) halifeliği döneminde kurulmaya başlandığı görülür. Bu dönemde sekiz eyaletin her birinde savaşa hazır 40.000 at bulundurulduğu gibi Urve b. Ebü'l-Ca'd el-Bârikî gibi bazı sahabilerin bu maksatla at besledikleri bilinmektedir. Yine bu dönemde Suriye, Filistin kıyı kentleri ele geçirilmiş, buralara ileri karakol vazifesi gören ribatlar inşa edilerek Bizans saldırılarına karşı bir savunma sistemi oluşturulmuştur. Bakınız: Yumna Masarwa, *From a Word of God to Archaeological Monuments: A Historical Archaeological Study of The Ummayyad Ribats Of Palestine*, Doktora Tezi (New Jersey: Princeton University, Art and Archaeology Faculty, 2006), 106,140; İsmail Yiğit, "Ribât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 35 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 76; Hassan S Khalilieh, "The Ribat of Arsuf and the Coastal Defence System in Early Islamic Palestine", *Journal of Islamic Studies* 19/2 (2008), 167.

³ M. Fuat Köprülü, "Ribat", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 268; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977), 170.

yolculara hizmet veren çok yönlü bir hayır kurumu haline gelmiştir.

Şimdiye kadar ribat ile ilgili yapılan çalışmalarda bu kurumun tarihsel süreçte askeri önemini kaybederek önce sûfi hankahlarına, daha sonra ise kervansaraylara dönüştüğü yönünde bir bilgi aktarımı söz konusudur. Bu bilgiden hareketle Büyük Selçuklu dönemi ribatları kervansaray olarak ele alınmış ve kurumun diğer hizmet alanları göz ardı edilmiştir. Oysa Büyük Selçuklu Devleti döneminde ribatlar, bir geleneğin devamı niteliğinde gerek devlet ileri gelenleri gerekse de yardımseverler tarafından bina edilerek halkın kullanımına sunulan sosyal müesseseler olarak varlık göstermiş, ileri karakol, hankah ve yol üstü dinlenme tesisleri şeklinde hizmet vermiştir. Burada Büyük Selçuklu dönemi ribatlarının hizmet alanları ele alınarak söz konusu dönemde ribatın kervansaraydan ayrı olarak çok yönlü bir yapı türü olduğunun tespiti amaçlanmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti Döneminde İleri Karakol Ribatları

Büyük Selçuklu döneminde ileri karakol niteliğine sahip ribatların varlığına dair bilgi Sultan Sencer'in 1138 yılında Harezm üzerine yaptığı sefer sonrası dönemin hâkimiyet anlayışı gereği bütün devletlere gönderdiği *Fetihname'de*,⁴ yer alır. Fetihname'de bu seferin sebeplerini sayarken Atsız'ın⁵ müsaade almaksızın Cend ve Mankıslak⁶ gibi uc boylarını istilaya kalkıştığını, buralarda ya-

⁴ Türk İslam devletlerinde, kazanılan savaşlar sonunda alınan yerleri, komşu ülke hükümdarlarına, ülke içinde de şehzade ve valilere bildirmek amacıyla hazırlanan belgelere Fetihname adı verilmektedir. Bakınız: Harun Er, "Türk İslam Geleneğinde Fetihnameler", *Diyanet İlmî Dergi* 48/2 (2012), 93.

⁵ Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in Harezm valisi Kutbüddin Muhammed'in oğlu ve Melikşah'ın ibrikçıbaşı Anuş Tegin'in torunudur. 1097 yılında doğan Atsız veliahtlığı sırasında babasına yardımcı olmuş, onun tazimlerini arz etmek üzere iki yılda bir Merv'e, Sultan Sencer'in katına gitmiştir. Sultan Sencer'in 1118 yılında yeğeni Mahmud b. Muhammed Tapar'a karşı yaptığı sefere katılan Atsız, 1128 yılında, kayda değer bir güçle karşılaşmadan babasının yerine geçmiştir. Hükümdarlığının ilk yıllarında Sultan Sencer'e sadakatle hizmet etmiş. Bu münasebetle, Karahanlı Tamgaç Han'ın isyanı dolayısıyla Sultan Sencer'in 1129 yılında Maverünnehir'e, 1132'de Irak'a, 1135 yılında da Gazne'ye yaptığı seferlere katılmıştır. Bakınız: Faruk Sümer, "Atsız b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 91.

⁶ Hazar denizinin doğu sahillerinde dağlarla kaplı yarımadaın adı olmakla birlikte; bazen Hazar Denizi'nin kuzey kıyıları, bazen de doğu kıyıları ifade etmek

şayan masum halkın, gazilerin⁷ ve ribatlarda ikamet edenlerini öldürdüğünü yazar.⁸ *Fetihname*'de geçen bu bilgi Atsız'ın Selçuklu Devleti'nin genel valisi gibi değil de bağımsız bir hükümdar gibi hareket ettiğini, buna karşılık Sultan Sencer'in de Harezm'e yönelik seferinin nedenini gösterirken bölgede ileri karakol niteliğinde ribatların varlığını da ortaya koymaktadır. Turan, Atsız'ın bu hareketini Cend ve Mangışlak uçlarını işgal edip kendisine uymayan gazileri öldürmekle hudutları zayıflattığını dile getirerek gazilerin hudut savunmasındaki önemine işaret eder.⁹ Şu hâlde Selçuklu döneminde Cend ve Mankışlak bölgesinde sınır ribatlarının bulunduğu ve bu ribatlarda sınır güvenliğini sağlayan gazilerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Agaçanov da Selçukluların Horasan'ın kuzey-batı kesimlerine gelebilecek akın ve saldırılara karşı askeri yönetim merkezi Cend olan hudut sisteminin ribat ağı ile korunduğunu, buralarda gaziler ve gönüllülerle birlikte İslam'ı benimseyen Kıpçak, Yimek, Kanglı ve diğer Türk birliklerinin olduğunu ifade eder.¹⁰

Sultan Alpaslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde vezirlik vazifesinde bulunan Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname* adlı eserinde gazilere, sınır boyundakilere hazineden paylarına düşenin verilmesini hükümdarlık adetleri arasında sayar.¹¹ Nizamü'l-Mülk'ün eserinde belirttiği bu durum ileri karakol ribatlarının ve gazilerin Selçuklu yüzyılında hala varlığını koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan Selçukluların, güçlü bir siyasi teşekkül olarak varlığını korumak, sınır güvenliğini sağlamak için sınırla-

---

için kullanılmıştır. Bakınız: Ahmet Taşağıl, "Mangışlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 569.

⁷ Gazi kelimesi sözlükte "din uğruna cihad etmek" anlamına gelen gazâ kelimesinin İsm-i fâilidir. Emevîler döneminden itibaren ribatlarda ikamet eden ve din uğruna savaşılan gönüllülere gazi denilmiştir. Bakınız: Abdülkadir Özcan, "Gazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 443-445.

⁸ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri II* (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 314-315.

⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* (İstanbul:1969), 190.

¹⁰ Sergey Grigoreviç Agaçanov, *Selçuklular*, çev. Ekber N. Neccef & Ahmet R. Annaberdiyev (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006), 289.

¹¹ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 206-207.

rındaki mevcut ribatları ve buralarda ikamet eden gazileri göz ardı etmedikleri ihtiyaç halinde ileri karakol niteliğinde ribatlar da inşa ettikleri öne sürülebilir.

Büyük Selçuklu Devleti Döneminde Hankah Ribatları

Selçuklu Devleti'nin kurulduğu sırada ve coğrafyada ribatlar sûfilerin müritleriyle ibadet ettiği mekânlar olarak da hizmet vermekte idi.¹² Selçuklular küçük bir topluluk olarak geldikleri Horasan'da kısa zamanda Gazneliler Devleti karşısında büyük bir başarı kazanıp devletlerini tesis etmişlerdi. Onlar, yabancı oldukları topraklarda hâkimiyetlerinin tesisi, toplumsal kabulün sağlanması için elbette halkın gelenekselleşmiş kurum ve kuruluşlarına, onların liderleri durumundaki sûfî ve âlimlere karşı saygılı olmak, onlarla yakın ilişki içinde bulunmak ve onların desteklerini almak durumundaydı. Selçuklular ile ulema sûfî ilişkisi hankah ribatlarının varlığını ve yaygınlığı ortaya koymasından önemlidir. Selçuklu döneminde tanınmış pek çok âlimin sûfî tarafının da bulunması, her iki zümrenin toplum üzerindeki etkisi sultanları ve devlet ileri gelenlerini bu çevrelere yaklaştırmıştır. Modern zaman araştırmacıları iki taraf arasındaki bu ilişkiyi farklı bakış açıları ile yorumlamıştır. Nitekim Divitçioğlu devletin kuruluşu sırasında Tuğrul Bey'in başta Bağdat'taki Abbasi Halifesi olmak üzere Sünni ulemanın, Sufi şeyhlerinin ve halkın güvenini kazanmak, sonra da onların onayını almak şeklinde bir politika takip ettiğini, devletin kuruluş aşamasında Tuğrul Bey'in böyle bir güvene ihtiyaç duyduğunu belirtir.¹³

Cahen, Selçuklular ile sûfî zümrenin ilişkisini iki boyutlu ele alır. Tuğrul ve Çağrı Beylerin devletin kuruluş aşamasında kendilerini dinsel inançlara bağlı kişiler olarak tanıttıklarını, büyük kentlerdeki dinsel inançları kuvvetli çevrelerle aralarındaki ilişkileri

---

¹² Köprülü, IX. yüzyılın son yarısından itibaren ribatın özellikle Horasan, Maverânnehir ve İran'da hankah ile eş anlamlı olarak kullanıldığını, bu durumun X. yüzyıldan itibaren yaygınlaştığını, X. yüzyılın sonlarında XI. yüzyılın başlarında ise ribatın tamamen hankahın yerine kullanılan bir ifade olduğunu belirtir. Bakınız: Köprülü, "Ribat", 273.

¹³ Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)* (İstanbul: YKY Yayınları, 2000), 112.

pekiştirdiklerini yazar. Buna karşılık dini zümreyi temsil eden ulema ve sûfilerin Gaznelilerin verdiği ekonomik yıkımdan bunaldıkları için koruyucu ve destekleyici bir tutum içinde olan Tuğrul ve Çağrı'nın yönetimine boyun eğdiğini ifade eder. Yine başka bir yerde Cahen, 11. yüzyılın sonlarına doğru sûfilerin ibadet yeri olan hankah ribatları inşa etmek ya da onları desteklemek dine bağlılığı gösteren yollardan bir haline geldiğini dile getirmek suretiyle Selçuklu toplumunun bakış açısını yansıtır.¹⁴

Malamud, Selçukluların sûfi ve âlimlerle olan ilişkisini siyasi bir bakış açısı ile yansıtır. Ona göre Selçuklular, yönetim işinde desteklerini almak için Horasan'ın din adamları ve bürokratlarına başvurdu. Zaten uzun süredir bölgede ulema sınıfı ve sufiler devletten bağımsız şekilde kendi otorite yapılarını ve teşkilatlarını geliştirmişler ve İslam'ın temsil eder hale gelmişlerdi. Dinî gruplar yeni idarecilere her türlü destek ve meşruiyet temin etmeleri karşılığında medrese, hankah ribatları, maaş ve burs şeklinde yardımlar almışlardır.¹⁵

Miquel ise Selçukluların Sâmânîler Devleti'nden gelmiş sûfilerin ve âlimlerin yaptıkları dini faaliyet ve çalışmaların miraslarına konduklarını, bu çalışmalar onların fetihlerini son derece kolaylaştırdığını¹⁶ belirterek siyasi hâkimiyetin genişlemesinde de sûfi gelenegın sürdürülmesinin önemine vurgu yapar.

Selçuklu sultanları devletin kuruluşundan itibaren siyasi varlığının hâkim olunan bölgelerde genel kabul görmesi, yani merkezi otoritenin tesisi, toplumsal birlikteliğın sağlanması, fethedilen bölgelerde Selçuklu hâkimiyetinin tesisi, yönetici kadronun İslam dinine bağlılığının yansıtılması gibi nedenlere bağlı olarak âlim ve sûfi çevreleri destekledikleri görülür. Bununla birlikte Selçuklu sûfi ilişkisi samimi birer Müslüman olan Sultan ve yönetici kadronun maneviyatının bir ürünü olarak yansıtan kaynaklar da vardır.

¹⁴ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (İstanbul: 1979), 39, 60.

¹⁵ Margaret Malamud, "Orta Çağ Nişabur'unda Tasavvufi Teşkilatlar ve Otorite Yapıları", çev. Hicret Karaduman, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (2019), 220.

¹⁶ Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyet Doğuştan Günümüze*, çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş, (Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 1991), 1: 247.

Râvendî eserinde Tuğrul Bey'i temiz itikatlı, samimi bir Müslüman olarak tarif eder. Onun sûfî çevreyle ilişkisinin maneviyatından kaynaklandığını şu hadise ile dile getirir:

Sultan Tuğrul Bey Hemedan'a geldiği vakit, orada evliyadan üç pir vardı: Baba Tahir, Baba Cafer ve Şeyh Hamsâ. Hemedan civarında Hızır denilen küçük bir dağ vardı ve bunlar onun üstünde duruyorlardı. Sultanın gözü onlara ilişti. Ordu kalabalığını durdurup atından indi ve veziri Ebu Nasr el-Kündürî ile yanlarına giderek, ellerini öptü. Baba Tahir biraz mecnun gibi idi. Sultana dedi: "Ey Allah'ın kullarına ne yapacaksın?" sultan dedi: "Ne buyurursan." Baba dedi: "Allah'ın buyurduğu şeyi yap. Ayet: "Muhakkak ki Allah adalet ve ihsan yapılmasını emreder." Sultan ağlayarak dedi: "Öyle yaparım." Baba onun elini tuttu ve dedi: "Benden kabul ediyor musun?" Sultan cevap verdi: "Evet." Baba'nın parmağında senelerden beri abdest aldığı ibriğin kırık başı vardı. Onu parmağından çıkarıp Sultanın parmağına geçirdi ve "Âlem memleketini bunun gibi senin eline koydum. Adalet üzere ol" dedi. Sultan onu her zaman her zaman, musakaları arasında saklar, bir muharebe olunca, parmağına takardı.¹⁷

Selçuklu Sultanlarının maneviyatlarından dolayı âlim ve sûfî çevreleri desteklediklerine dair bir diğer örneği Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah verir. Müellif, eserinde 1064 yılında Sultan Alpaslan'ın saltanatına karşı isyan eden Kutalmış'ın Rey üzerine yürümesi ve Alpaslan ile giriştiği mücadeleyi anlatırken şu ifadelerle yer verir:

Nizamülmülk'ün karşılaşmadan önce Kutalmış'ın askerlerinin çokluğundan dolayı Sultan'ı üzgün görüp de şöyle dedi: "Üzülme, sana onun askerlerinden kat kat fazla, onlardan daha kuvvetli ve hatasız ok atan askerler hazırladım." Bunun üzerine Sultan, "Onlar nerede" diye sordu. Nizamülmülk, "Onlar Horasan'ın âlimleri ve zahidleridir, onlara ihsanlarda bulunarak en büyük askerlerin ve yardımcılarının yaptım" dedi. Bundan sonra sultan rahatladı ve kalbi kuvvetlendi.¹⁸

¹⁷ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti) I-II*, çev. Ahmet Ateş, (Ankara: 2020), 97-98.

¹⁸ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak*,

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın değindiği bu hikâye Sultan Alpaslan'ın âlim ve sûfî çevrelere karşı yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Özköse, Selçuklu sultanlarından Melikşah'ın sufilere olan yaklaşımından onu tasavvuf ehli olarak tanımlar. Görüşünü destekler nitelikte Melikşah'ın Bağdat'ı ziyareti esnasında Hz. Ali, Hz. Hüseyin, İmam Musa Kazım, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Hanife gibi önemli kişilerin kabirlerini ziyaretinin yanında tasavvuf tarihinin önemli simalarından Ma'rûf-i Kerhî'nin (öl. 815) türbesini de ziyaret ettiğini belirtir. Yine Melikşah'ın âlim ve sufilere karşı sempatisini ve yakınlığını Ahmed el-Gazali'nin (öl. 1126) oğlu Sencer'i yavaşından öptüğü haberini alınca Sultan Melikşah'ın oğlu Sencer'e *"Yeryüzünün yarısına sahip oldun; eğer senin diğer yavaşından da öpmüş olsaydı dünyanın tamamına sahip olacaktın"*¹⁹ şeklindeki sözleriyle ifade eder.

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere çocukluğundan itibaren sûfîlerle bir arada bulunan Sencer, babası ve diğer Selçuklu sultanları gibi bu çevreyi desteklemiş ve onlarla yakın ilişki içinde olmuştur. Râvendî, Sencer döneminde Horasan'ı *"ilim ocağı, faziletlerin kaynağı, hünerlerin yatağı"* olarak anlatır ve dünyanın her yerinden oraya gelenlerin olduğunu söyler. Yine müellif Sencer'in âlim ve sufilere olan ilgisini şöyle ifade eder: *"Din âlimlerine çok hürmet eder, onlara çok yakınlık gösterirdi. Zahit ve evliyaya tam bir itikadı vardı ve onlarla beraber yalnız olarak vakit geçirdi."*²⁰ Onun sûfî çevreyi desteklediğini gösteren bir başka örnek ise 1110 yılının Ramazan ayının 11. Çarşamba günü Semerkant'ta bulunan Kasım b. Cûkî'ye gönderdiği bir mektuptur. Sultan mektubunda, Şeyh Yusuf Hemedânî'ye (öl. 1140) olan saygı ve sevgisini bildirmiş, ayrıca helal yoldan kazanılmış 50.000 dinar göndermiştir.²¹

Kırman ve Suriye Selçukluları, Yayınlayan: Ali Öngül, (İzmir: Akademi Kitapevi, 2000), 35.

¹⁹ Kadir Özköse, "Selçuklular Döneminde Tasavvuf İlminin Gelişim Seyri ve Tasavvufi Çevrelerin Etkinlik Sahası" II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce I, ed. Mustafa Demirci, (Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013), 354.

²⁰ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti) I-II*, 167.

²¹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: TTK Yayınları, 1976),

Râvendi ve Reşîdü'd-dîn Fazlullâh eserlerinde Selçuklular zamanını din işlerinin canlandırılması, Müslümanlık esaslarının kuvvetlendirilmesi için sultanların mescit, medrese, ribat yapmak, âlimler, sufiler ve dindarlar için vakıflar, tahsisat ve maaşlar ayırmak²² şeklinde tasvir ederken Sultanların sûfi çevreye olan desteğini ve sûfilerin ikametine sunulan hankah ribatlarının varlığını dile getirir.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Sultanların yanı sıra devlet adamlarının da sûfi çevreyi desteklediğidir. Bu konuda Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk ilk sırada zikredilebilir. Onun sûfi çevrelere yakınlığı konusunda kaynaklarda çeşitli rivayetler vardır. Nizamü'l-Mülk'ün sufilere çok sevgi gösteren, ikram ve hürmet eden biri olduğunu dile getiren Ahmed b. Mahmud onun sufilere bu denli yakın olmasının nedeni şöyle anlatır:

Bir gün Temimi, Nizâmü'l Mülk'e "Sufileri bu derece güzel karşılamıza ve saygı göstermenize sebep nedir?" dedi. Nizâmü'l Mülk, "Sufilere bu karşılamayı yapmama ve saygı göstermeme sebep; geçmişte ben bir emirin yanında idim, gece ve gündüz onun hizmetini görürdüm. Bana bir sûfi gelip, sana faydalı olan kimseye hizmet et, yarın köpeklerin parçalayacağı kimseye hizmet edip, ne yaparsın? Boş yere hizmetini kayıp edersin, dedi. Bu sufinin sözünün manasını ve muradını anlayamadım. O hizmet ettiğim emir devamlı şarap içmeye ve sonra akılsızlığından sarhoş olmağa alıştı. O emirin yavuz, yırtıcı köpekleri vardı, gece ve gündüz çadırını korur ve garip bir şekilde dış vururlardı. Yabancı kimse görseler yırtıp yaralarlar ve taşradan geleni paralarlar idi. Tesadüf o gece emire sarhoşluk üstün gelip, geceleyn çadırından dışarı çıkar, köpekler onu tanımayıp, parça parça ettiler. O sufinin ermiş ve keramet sahibim olduğunu anladım. O zamandan beri sufilere sevgi gösterip, arar ve bu grubun olgunlarını sorarım, onun gibi bir kimseye bir daha kavuşayım ve yüzünü göreyim derim!" dedi.²³

70; Ahmet Ak, *Selçuklular Döneminde Maturidilik*, (Ankara, 2009), 169.

²² Râvendi, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevînc Alâmeti) I-II*, 65; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, 69.

²³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, (Ankara: 1977), 2: 10-11.

Nizamü'l-Mülk'ün vezirliği süresince sûfî çevreyi desteklediği, onların maneviyatının koruyuculuğuna inandığı, Melikşah'ın saltanatı zamanında vezirin hazineden her yıl fakihlere, sufilere, kârilere üç yüz bin dinar para verdiği kaynaklarda ifade edilmiştir.²⁴ Malamud, Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ün sufilere olan yaklaşımında farklı bir bakış açısı sunar. Ona göre vezir, medreselere yönelik siyasetinin aynısı hankah ribatları üzerinde uygulamak suretiyle hankah ribatlarının idari özerkliğine el koyup müesseseleri himaye etmek suretiyle, toplumun önemli bir kesimi üzerinde etki bırakan sufileri kontrol altında tutmak amacındadır. Vezirin Selçuklu topraklarında bir dizi hankah ribatı inşa ettirdiğini, İsfahan'daki hankaha bir idareci atadığını bu idarecinin hankahın ihtiyaçlarını her yıl vezire bildirmekle görevli olduğunu ifade eder.²⁵ Yine Nişabur'un önde gelen sufilerinden Şeyh Ebu Said Ebu'l- Hayr'ın (öl. 1052) hankahı vezir Nizamü'l-Mülk tarafından destek görmüştür. Nişabur'da Menii Camii'nin yanında ise bir hankah ribatı yaptırarak sûfilerden Ebu'l Fazl Haşab'a tahsis edilmiştir.²⁶ Köymen, vezirin sufiler için ribat hankahları inşa etmesini onun dini kalkınmaya önem vermesinden kaynaklandığını ifade eder.²⁷ Peacock ise Nizamü'l-Mülk'ün hankahları koruma altına aldığını kabul etmekle birlikte bunun resmi bir destekten çok, vezirin kendi kişisel inançları çerçevesinde yaptığı bir şey olduğunu ifade eder.²⁸

Nizamü'l-Mülk'ün sufilere olan ilgisi ondan sonra gelen Selçuklu vezirleri tarafından da devam ettirilmiştir. Vezirin oğlu olan -Berkyaruk ve Sencer'in meliklik dönemlerinde vezirlik yapan-

²⁴Sadrudin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 45-46; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, (Ankara: 1977), 1: 143-144.

²⁵ Malamud, "Orta Çağ Nişabur'unda Tasavvufi Teşkilatlar ve Otorite Yapıları", 236.

²⁶ Murat Akbaş, *XI. ve XII. Yüzyılda Nişabur*, Yüksek Lisans Tezi (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011) 67-68.

²⁷ M. Altay Köymen, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri I Üniversiteler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 4 (1975), 79.

²⁸ A. C. S. Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum*, çev. Zeynep Rona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 143.

Fahrülmülk, İmam-ı Gazali'nin (öl. 1111) hayranlarından. 1106 yılında hac dönüşü devlet kapısından bir daha maaş almamaya karar veren Gazali'yi bu fikrinden caydırmış, onu Nişabur medresesinde ders vermeye ikna etmiştir. İmam-ı Gazali, Nişabur' a varıp Nizamiye Medresesinde ders vermiş, Fahrülmülk tarafından medresenin yanında açılan ribatta da tasavvufi eğitimle meşgul olmuştur.²⁹

Sultan Sencer'in vezirlerinden Muînüddin Ebu Nasr b. Ahmed Kaşânî de ülkenin çeşitli yerlerinde şehirlerin etrafında sufiler için hankah ribatları inşa ettirmiş, kendi malından satın aldığı, önemli gelir kaynaklarını buralara vakfetmiştir.³⁰

Büyük Selçuklu Devleti döneminde hankah ribatları, devlet eliyle yapılmakla birlikte âlim ve sûfiler tarafından da inşa edilmiştir. İbnü'l-Esir, 1145 yılında Merv şehrinde vefat eden çok seyahat eden ve hadis öğrenen Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Hamdaveyh Ebu'l Meâlî el-Mervezi'nin Merv'de bir ribat inşa ettirdiğinden ve bu ribata çok sayıda kitap bağışladığından söz eder.³¹ İmam-ı Gazali de Nişabur'daki Nizamiye Medresesinde bir süre çalıştıktan sonra 1109 yılında memleketi Tus'a gitmiş, burada bir medrese ve sufiler için bir ribat yaptırmıştır.³²

Selçuklu sultanları ile devlet adamlarının âlim ve sûfi çevreye karşı yakınlığı ile ilgileri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buradaki amaç sultanlar ve devlet adamları tarafından sûfi çevrenin himaye edildiği ve onlara maddi, manevi destek verildiğini göstermektir. Selçuklu sultanlarının ve devlet adamlarının gerek siyasi

---

²⁹ Abdülkerim Özeydin, "Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 100; Özköse, "Selçuklular Döneminde Tasavvuf İlminin Gelişim Seyri ve Tasavvufi Çevrelerin Etkinlik Sahası", 345-346.

³⁰ Muhsin Keyanî, *Hankahlar Tarihi*, çev. Ali Ertuğrul-Süleyman Gökbulut (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 247-248.

³¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul 1987), 11: 98.

³² Mustafa Çağrı, "Gazzalî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 493-494; Mustafa Kırac, *Kâmûsü'l-A'lâm'daki Selçuklularla İlgili Maddelerin Günümüz Alfabesine Dönüşümü*, Yüksek Lisans Tezi (Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010), 82.

gerekse de -yetiştikleri sosyal çevre âlim ve sufilere karşı saygı ve sevgi beslemenin İslam'ı yaşama biçimlerinden biri olduğu algısını dikte edilmesinden kaynaklı- maneviyatlarının bir sonucu olarak âlim ve sufiler desteklemişlerdir. Onlara manevi desteğin yanı sıra hankah ribatları inşa etmek, maaş ve tahsisat ayırmak gibi maddi destekte de bulunmuşlardır.

Tüm bu anlatılanlar neticesinde toplumsal düzenin sağlanması, toplumun Selçuklu saltanatına yakınlaşmasında ulema ve sufilerin önemli bir payının olduğu, sûfi çevrelerin devlet toplum yakınlaşmasında bir köprü vazifesi gördüğü söylenebilir. Selçuklular bu denli mühim bir noktada duran bu çevreleri kontrol altında tutmak için onlara ribatlar inşa ettiği anlaşılmaktadır.³³ Nitekim Sancar'ın 1141'de Katvan mağlubiyeti üzerine, Harezmsah Atsız, derhal fırsattan faydalanarak, Selçuk payitahtı Merv'i işgal ile Sancar'ın hazinelerini yağma etmişti. Sultanın ismini kaldırarak, 1142 Haziranı'nda, kendi adını hutbelerde okutmuş ve "tuğra çekmeğe" başlamıştı. Bununla beraber Sultan Sancar'a bağlı bulunan halk bu hutbe değişikliğine karşı gürültü çıkarmış, Horasan'ın diğer şehirleri de Sultan'a sadâkat ve Atsız'a mukavemet göstermiştir. Harezmsah Atsız bu mukavemetin başında gördüğü için Sancar'ın himâye ettiği ve yetiştirdiği âlimlerden ve sufilerden çok adam öldürmüştür.³⁴ Bu hadise hem Selçukluların âlim ve sufilere karşı siyasetini açıklayan hem de bu siyasetin amacına ulaştığını gösteren önemli bir örnektir.

Büyük Selçuklu Devleti Döneminde Yol Üstü Ribatları

Büyük Selçuklu Devleti döneminde yol üstü ribatları, daha sonları İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan kervansarayların atası olarak kabul edilir.³⁵ Bu genel kanaatin aksine Büyük Selçuklu dönemine ışık tutan bazı kaynaklar, söz konusu dönemde ribat ve kervansarayın birbirinden ayrı kurumlar olduğu dair

³³ Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)*, 124.

³⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 192.

³⁵ Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 170; Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI.-XIV. Yüzyıllar)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 189.

anekdotlar barındırır. Burada öncelikle tarihi kaynaklardaki örneklerden hareketle Selçuklu döneminde kervansaray ve ribatların farklı müesseseler olarak hizmet verdiği tespiti çalışılacaktır.

İsfahan şehrinin Selçuklu hâkimiyetine geçmesinden kısa bir süre sonra -9 Haziran 1052 tarihinde- şehre gelen ve 20 gün burada kalan meşhur edip ve seyyah Nâsir-i Husrev, eserinde şehrin güzelliklerinden ve mamurluğundan, şehirde bulunan kervansaray ve pazarların çokluğundan bahseder.³⁶ Burada üzerinde önemle durulması gereken nokta müellifin şehir içi misafirhanelerinden kervansaray olarak bahsediyor olmasıdır. Oysa Nâsir-i Husrev, eserin başka bir yerinde Ribât-ı Merâmî'de konakladığından³⁷ söz eder. Bu durum müellifin ribat yapısından haberdar olduğunun önemli bir göstergesidir. İsfahan kervansaraylarına yeniden dönülecek olursa müellif, şehrin Kû-Tırâz denilen mahallesinde 50 tane çok temiz ve güzel kervansarayın olduğunu, her birinde birçok satıcılar, oda sahiplerinin bulunduğunu yazar. Beraberindeki kervanda 1300 eşek yüklü malın nasıl indiğini hiç anlamadığını, konak yeri sıkıntısı yaşamadıklarını hayretle ve hayranlıkla ifade eder.³⁸ Müellifin İsfahan kervansarayları ile ilgili verdiği bu bilgilerden en önemlisi kervansaraylarda oda sahiplerinin bulunduğudür. Bu durumda odaların gelen yolculara kiralandığı yani kervansarayda kalmanın bir ücret mukabilinde olduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklular zamanında ribat ve kervansarayın farklı yapılar olduğuna dair bir diğer örnek İbnü'l-Cevzi'den gelir. Müellif, "*El Muntazam Fi Târîhi'l-Ümem*" adlı eserinde Sultan Melikşah'ın Mart 1092 tarihinde Tuğrul Bey kentinde bulunan evine yakın bir şehir çarşısının yapılmasını emrettiğini, Sultanın bu emri üzerine tacirler için hanlar, çarşılar, yol ve sokaklar yapıldığını³⁹ yazar. Burada han

³⁶ Osman G. Özgüdenli, "Bir Ortaçağ İnan Şehrini Anatomisi: İsfahân (650-1500)", *Name-i Aşina* 5/11 (2003), 66.

³⁷ Nâsir-ı Husrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Tarzî (İstanbul: MEB Basımevi,1967), 145-146.

³⁸ Nâsir-ı Husrev, *Sefername*, 143.

³⁹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, *El Muntazam Fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular* (H. 430-485=1038-1092), Seçme Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim (Ankara: TTK Yayınevi, 2014), 152.

ifadesinden anlaşılının kervansaray olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁴⁰ Yine müellif bu sırada Ebu'l-Hasan el Herevî'nin Nizamü'l-mülk'e bir han hediye ettiğini Ebû Sa'del-Yahudî'nin de bu hanın bakımını ve işletilmesini üzerine aldığı⁴¹ ifade eder. Müellifin verdiği bu bilgi de han ya da kervansarayların şehirlerde bulunan çarşıların çevresinde, tüccarlar ile yolcuların konaklaması ve ticari faaliyetlerin sürdürebilmesi amacıyla inşa edildiğini göstermektedir.

Ribat kurumundan haberdar olan ve eserinde çeşitli vesilelerle ribat ile ilgili bilgi veren İbnü'l-Esir H. 483 (1090/1091) yılı olaylarını anlatırken Bağdat'ta "Telyâ" adında bir kişinin misafir olduğu handa hırsızlık yaptığından söz eder.⁴² Burada da şehir içi misafirhanelerinden yine han olarak söz edilmiştir.

Kaynaklarda Selçuklu Sultanı Muhammet Tapar döneminde geçen bir hadisede kervansaray ile ilgili bir bilgiye de yer verilir. Muhammet Tapar'ın veziri bulunan Hâce Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk ile Hemedan yöneticisi olan 'Alau'd-Devle'nin dedesi Seyyid Ebû Hâşim'in arasındaki husumetten dolayı Vezir, Seyyid'i kendisine teslim etmesine karşılık Sultan'a beş yüz bin dinar teklif eder. Para ve mala düşkünlüğü ile bilinen Sultan, vezirin teklifini kabul eder. Durumdan haberdar olan Seyyid ise gizlice İsfahan'a gelir ve Lala Karategin vasıtasıyla Sultan ile görüşür. Affedilmesine karşılık Sultan'a sekiz yüz bin dinar vermeyi teklif eder. Sultan, Seyyid'i affeder ve paranın tahsil edilmesi için Seyyid'e bir adam gönderir. Seyyid'e gelen görevli yatacak yer ve yemek talebinde bulununca Seyyid sinirlenir ve "Dinarları tartan ve sayanların işleri süresince, kalacak yerin kervansaray ve nafakan da kendi kesenden olmalıdır"⁴³

⁴⁰ Han: kervansaray ile aynıdır ve kesinlikle Arapça'da kervansaray yerine bu kelime kullanılır. Bakınız: Karamatullah Afsar & Muhammet Kerim Pirniani, *Râh ve Ribât*, (Tahran, 1350), 124.

⁴¹ İbnü'l-Cevzi, *El Muntazam Fî Târihi'l-Ümem'de Selçuklular* (H. 430-485=1038-1092), 152.

⁴² İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, c. 10, çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul, 1987), 163.

⁴³ Ayşe Gül Fidan, *Hâce İmâm Zahîru'd-dîn Nişâbü'rî'nin Selçuknâme'si (İnceleme-Çeviri)*, Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 95-97; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, 164-166; Bü-

şeklinde uyarır. Burada kısaca özetlenen hadisede Seyyid'in görevliyi şehirde konaklaması için kervansarayya yönlendirmesi dikkat çekicidir. Yine kişinin masraflarına katlanması durumu da kervansarayda yeme içme ihtiyaçlarının ücret mukabilinde karşılandığını göstermektedir.

Buraya kadar verilen örnekler Selçuklu dönemi kervansaraylarının şehir içi misafirhaneleri olarak hizmet verdiğini ve kar amacı güden yapılar olduğunu göstermektedir.

Selçuklu dönemi yol üstü ribatları ise kervansaraylardan farklı olarak genellikle önemli yol güzergâhlarında, meskûn olmayan mahallerde ve çöl bölgelerinden geçen yollar üzerinde inşa edilmiş ve ribat olarak anılmışlardır. Merv ve Simnan şehirleri arasındaki yol güzergâhında yer alan Ribat-ı Anuşirvan,⁴⁴ Sultan Melikşah zamanında Nişabur-Sebzevar yolu üzerinde inşa edilen Ribat-ı Zaferanî,⁴⁵ Merv-Harezm yolu üzerinde çöle sınır kabul edilebilecek bir noktada inşa edilen Ode Mergen (Merguen) Ribatı,⁴⁶ Se-rah's'ın 45 km. güneyinde çöl sahasında inşa edilen Ribat-ı Şerif⁴⁷ yapıları Selçuklu döneminin yol üstü ribatlarından sadece bir kaçıdır. Dışarıdan bakıldığında bir kaleyi andıran bu yapılar, savunma ve emniyet sorununa cevap verir nitelikte etrafı muhkem duvarlarla çevrili şekilde inşa edilmiştir.⁴⁸ Selçuklu döneminde yol üstü ribatları, yolcuların ve kervanların bir süreliğine yeme, içme, barınma ve güvenlik gibi ihtiyaçlarının ücretsiz olarak karşılandığı

---

lent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercümesi)*, Doktora Tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014), 129-130.

⁴⁴ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar* (İstanbul: MEB Basımevi, 1972), 93; Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 206; Yüksel Sayan, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI.-XV. Yüzyıl)*, (Ankara: TTK Basımevi, 1999) 217.

⁴⁵ Aslanapa, *Türk Sanatı I Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar*, 95; Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 208; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahtarları İçin Kısa Bir Özet* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988), 23; Sayan, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI.-XV. Yüzyıl)*, 217

⁴⁶ Osman Eravşar, "Merv ve Çevresindeki Kervan Yolları ve Kervansaraylar (Yol Üstü Kuruluşları)", *Yükselen İpek Yolu*, ed. Fahri Atasoy (Ankara: 2016), 116

⁴⁷ Aslanapa, *Türk Sanatı I Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar*, 96; Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 198;

⁴⁸ Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 183

yapılardır.⁴⁹ Genellikle devlet ileri gelenleri tarafından inşa edilen yol üstü ribatları, gelir getirmesi amacından ziyade bir hayır kurumu şeklinde hizmet vermiştir.⁵⁰ Bu yapılar aynı zamanda yolların güvenli hale getirilmesinde, ülke içi haberleşmenin sağlanmasında da etkin olarak kullanılmıştır.⁵¹

Sonuç

Ribatlar, Büyük Selçuklu Devleti döneminde genellikle devlet ileri gelenleri tarafından bina edilmiş, sınır savunmasında gazilerin ikametgâhu, yol güzergâhlarında gezginlerin ve ticaret kervanların uğrak noktaları, şehirlerde sufilerin ibadet ettiği mekânlar olarak varlık göstermiştir. Şu halde Selçuklu dönemi ribatlarının hizmet alanları bakımından çeşitlilik gösteren işlevsel bir kurum olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yol üstü ribatları daha sonraları İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan kervansaraylara işleyiş bakımından benzerlik arz etmekle birlikte Selçuklu döneminde şehir içi misafirhaneleri olan kervansaraydan farklıdır. Bununla birlikte Selçuklu dönemi yol üstü ribatları yalnızca kervanlara ve yolculara hizmet vermemiş, inşa edildikleri yerlerde güvenliğin ve haberleşmenin sağlanmasına da hizmet etmiştir.

Sonuç itibarıyla Büyük Selçuklu ribatları, dönemin kervansaray yapılarından farklı, yol üstü yapıları olmakla birlikte ileri karakol ve hankah olarak da hizmet vermiştir. Bu haliyle yapının hem devlete hem de topluma fayda sağlayan farklı hizmet alanları bulunan bir müessese olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Abdurrahman İbnü'l-Cevzi. *El Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular* (H. 430-485=1038-1092). Seçme Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim. Ankara: TTK Yayınevi, 2014.

Afsar, Karamatullah & Pirmiani, Muhammet Kerim. *Râh ve Ribât*. Tahran, 1350.

⁴⁹ Mustafa Cezar, "Türk Tarihinde Kervansaray", *Türk Tarih Kongresi VIII* (Ankara: 11-15 Ekim 1976).

⁵⁰ Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 177.

⁵¹ Cevdet Yakupoğlu, "Selçuklularda Vakıf Kurumu", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan (Ankara 2012), 591.

- Ahmed b. Mahmud. *Selçuk-Nâme II.* haz. Erdoğan Merçil. Ankara: 1977.
- Agacanova, Sergey Grigoreviç. *Selçuklular.* çev. Ekber N. Necef & Ahmet R. Annaberdiyev. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006.
- Ak, Ahmet. *Selçuklular Döneminde Maturidilik.* Ankara, 2009.
- Akbaş, Murat. *XI. ve XII Yüzyılda Nişabur.* Yüksek Lisans Tezi Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Altun, Ara. *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahtarları İçin Kısa Bir Özet.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı I Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar.* İstanbul: MEB Basımevi, 1972.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI.-XIV. Yüzyıllar).* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler.* İstanbul: 1979.
- Cezar, Mustafa. "Türk Tarihinde Kervansaray". *Türk Tarih Kongresi VIII.* Ankara: 11-15 Ekim, 1976.
- Cezar, Mustafa. *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.
- Çağrı, Mustafa. "Gazzalî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 13: 489-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Divitçioğlu, Sencer. *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet).* İstanbul: YKY Yayınları, 2000.
- Er, Harun. "Türk İslam Geleneğinde Fetihnameler". *Diyanet İlmi Dergi* 48/2, 2012.
- Eraşar, Osman. "Merv ve Çevresindeki Kervan Yolları ve Kervansaraylar (Yol Üstü Kuruluşları)". *Yükselen İpek Yolu.* ed. Fahri Atasoy. Ankara: 2016.
- Fidan, Ayşe Gül. *Hâce İmâm Zahîru'd-dîn Nişâbûrî'nin Selçuknâme'si (İnceleme-Çeviri).* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Hüseynî, Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-. *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye.* çev. Necati Lugal. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't Târih Tercümesi.* çev. Abdülkerim

- Özaydın. 12 cilt. İstanbul, 1987.
- Keyanî, Muhsin. *Hankahlar Tarihi*. çev. Ali Ertuğrul-Süleyman Gökbulut. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- Khalilieh, S. Hassan. "The Ribat of Arsuf and the Coastal Defence System in Early Islamic Palestine". *Journal of Islamic Studies* 19/2, 2008.
- Kıraç, Mustafa. *Kâmûsü'l-A'lâm'daki Selçuklularla İlgili Maddelerin Günümüz Alfabesine Dönüşümü*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010.
- Köprülü, M. Fuat. "Ribat". *Vakıflar Dergisi* 2, 1942.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: TTK Yayınları, 1976.
- Köymen, M. Altay. "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri I Üniversiteler". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 4, 1975.
- Köymen, M. Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri II*. Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Malamud, Margaret. "Orta Çağ Nişabur'unda Tasavvufi Teşkilatlar ve Otorite Yapıları". çev. Hicret Karaduman. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16, 2019.
- Masarwa, Yumna. *From a Word of God to Archaeological Monuments: A Historical Archaeological Study of The Ummayyad Ribats Of Palestine*. Doktora Tezi. New Jersey: Princeton University Art and Archaeology Faculty, 2006.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri*. Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- Miquel, Andre. *İslâm ve Medeniyet Doğuştan Günümüze*. çev. Ahmet Fidan-Hasan Mentеш. 2 cilt. Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 1991.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd-düvel Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*. Yayınlayan: Ali Öngül. İzmir: Akademi Kitapevi, 2000.
- Nâsır-ı Husrev. *Sefername*. çev. Abdülvehap Tarzî. İstanbul: MEB Basımevi, 1967.
- Nizamü'l-Mülk. *Siyasetname*. çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

- Özaydın, Abdülkerim. "Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 99-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özcan, Abdülkadir. "Gazi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 443-445. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özgüdenli, Osman G. "Bir Ortaçağ İnan Şehrini Anatomisi: İsfahân (650-1500)". *Name-i Aşina* 5/11, 2003.
- Özköse, Kadir. "Selçuklular Döneminde Tasavvuf İlminin Gelişim Seyri ve Tasavvufi Çevrelerin Etkinlik Sahası". *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce* I. ed. Mustafa Demirci. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013.
- Özkuzuğüdenli, Bülent. *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercümesi)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.
- Peacock, A. C. S. *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum*. çev. Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Râvendî. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti) I-II*. çev. Ahmet Ateş. Ankara: 2020.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh. *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*. çev. Erkan Göksu & H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- Sayan, Yüksel. *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI.-XV. Yüzyıl)*. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Sümer, Faruk. "Atsız b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Taşgıl, Ahmet. "Mangışlak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 569-570. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul:1969.
- Yakupoğlu, Cevdet. "Selçuklularda Vakıf Kurumu". *Selçuklu Tarihi El Kitabı*. ed. Refik Turan. Ankara 2012.
- Yiğit, İsmail. "Ribât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.